

PG
201
N24

3403

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Nash Jezik

P464

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 4—5

БЕОГРАД, 1973.

ПРЕДЛОГ КОД УЗ ГЕНИТИВ ГЛАГОЛСКИХ И ДРУГИХ АП-СТРАКТНИХ ИМЕНИЦА У ФУНКЦИЈИ ОДРЕБИВАЊА ВРЕМЕНА И ЊЕГОВЕ СЕМАТИЧКО-СИНТАКСИЧКЕ ОПОЗИЦИЈЕ

Претходне напомене

1. До сада је у нас писано о употреби предлога *код* с одговарајућим именским обликом у временској служби као о некњижевној појави. Ова предлошко-падежна веза је, међутим, у језику савремених писаца, нарочито у неким крајевима на подручју српскохрватског језика, добила широког маха. А већина језичких стручњака, из свих наших лингвистичких центара, сматрала је да она не одговара природи нашег језика. Ово — до најновијих дана.

Ако изузмемо оно што проф. М. Стевановић у својој Синтакси говори о опозицијама синонимних вредности предлогу *код* уз генитив самосталних речи у означавању времена,¹ и краћу расправу Антице Менац² — о овом проблему детаљније није писано. Живојин Станојчић, истина, говори о синонимним односима предлошко-падежних синтагми за обележавање времена у језику Иве Андрића.³

2. О синтаксичкој синонимији предлошко-падежних синтагми код нас уопште, почело се писати расправом проф. М.

¹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд 1969, стр. 297—299 (в. и стр. 472, 478, 500—502).

² А. Менац, *О промени и значењу приједлога код*, *Језик*, XII, *Zagreb* 1965, стр. 72—78.

³ З. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, *Београд* 1967, стр. 131—146.

Стевановића.⁴ Затим је уследило неколико радова који се такође баве овим питањима.⁵ Значајно је што је део обрађене падежне синонимике показан на језику Вука Караџића и Ива Андрића.

Ја сам се прихватила задатка да на одређеном материјалу покажем књижевнојезичку вредност неколико народних временских одредаба, посебно вредност предлошко-падежне везе код с обликом генитива, која се у тој служби употребљава алтернативно с више других језичких средстава.

3. Пошто — као основну — обрађује везу једног предлога с одговарајућим падежом у одређеној функцији, где јој мало ко од језичких стручњака признаје књижевнојезички ранг — овај рад би требало да покаже колико су у праву они који јој тај ранг оспоравају.

На основу узетог језичког материјала, података о географској распрострањености дотичне предлошко-падежне везе, података о врстама стилова, односно срединама у којима се која од ових опозиција јавља, моћи ће се дати одређенији одговор на постављено питање.

4. Овде ће се, значи, показати употреба предлога код уз генитив глаголских и других апстрактних именица, на једној страни, и већи број семантичко-синтаксичких опозиција временских одредаба у тој синтаксичкој функцији, на другој страни. Показаће се фреквенција употребе предлога код уз генитив глаголских и других апстрактних именица у значењу временске одредбе: код читања, код ручка и дистрибуција других језичких средстава, као што су: при + *А* (при читању, при ручку), на + *А* (на преласку, на ручку), у + *А* (у послу, у пролазу), за + *И* (за ручком) уз + *А* (уз разговор, уз ручак) — у истој синтаксичкој функцији. Осим наведених конструкција као опозитне вредности предлогу код у вези с генитивом јављају се и

⁴ М. Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, Београд 1963, год. X, бр. 2, стр. 81—95.

⁵ З. Стопојчић, наведено дело; Љ. Поповић, *Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића*, НЈ н. с. књ. XIV, св. 2—3, стр. 73—129.

предлошки изрази: *за време, у току, приликом* уз облик генитива, глаголски прилози или целе временске реченице.⁶

5. Међусобни однос наведених језичких форми није увек и у свему синонимичан. Уосталом, о потпуној синонимности тешко је говорити с обзиром на то што, поред осталог „треба правити разлику, између синтаксичке и стилске синонимности.“⁷ Да ли ће једна падежна синтаagma бити синоним другој, зависи пре свега од значења облика самосталне речи уз који одређени предлог стоји, а исто тако од управног члана предлошко-падежне синтагме, од контекста уопште. Све наведене елементе треба сматрати релевантним приликом утврђивања значењске стране једне одређене синтагме и њеног напоредног односа према другој.

6. Ако прихватимо досадашњу класификацију падежних синонима⁸ временске синтагме које су предмет овога рада припадају падежним синтаagmaма потпуне синонимности. Њима се исти реални садржај, временски аспект, остварује језички различитим конструкцијама. Отуда могућност замене зависних чланова синтагме. Поменуто конструкције не употребљавају се подједнако често ни у језику појединих писаца, нити пак у језику појединих крајева. Другим речима, говориће се о ономе што је проф. Стевановић у већ поменутој расправи⁹ наговестио: „Непотпуна значењска подударност њихова, међутим, обезбеђује напоредно постојање синонима, и њихове проучаваоце обавезује на тражење више непознатих у њима, на утврђивање да ли су у питању синоними за одређени језик у целини, или је један синонимски облик сам за себе, или тек уз каква допунска средства, по значењу одговора другоме, где престају синтаксички моменти у њиховој језичкој вредности, а одакле почињу стилски итд.“

⁶ В. о томе М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1969, стр. 297—299, 472, 500—502.

⁷ М. Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, Београд, књ. X, св. 2, стр. 94.

⁸ Љ. Поповић, *Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића*, НЈ н. с., књ. XIV, 1964, стр. 73—129.

⁹ М. Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, стр. 89—90.

7. Даље, у овом раду ћу настојати да покажем распрострањеност поменутих временских конструкција, затим, оно што је омогућило и омогућава напоредно постојање њихово, тенденције чувања или губљења појединих од њих, и на крају — оправданост давања закључка о правилности или неправилности њихове употребе с гледишта општеприхваћене језичке норме.¹⁰

Указаће се, осим тога, још на једну појаву која је општелингвистичке природе, карактеристичну за све језике уопште. Наиме, пошто се овде говори о синтаксичкој конструкцији која је у наш језик ушла, највероватније, под утицајем немачког језика, то сама та чињеница захтева да се да одговор — шта је условило да се ова појава прошири не само на језик администрације него и на језик штампе, језик уметничке књижевности, а такође и на говорни језик одређених средина. На то ће указати углавном материјал, а као поткрепљење узету неке расправе о контактима међу језицима.¹¹ Један од задатака лингвистике је, поред осталог, да се бави и испитивањем утицаја међу језицима. Задатак овога рада биће, истина само делимично, и питање контакта међу језицима, јер ће — по свој прилици — бити тачно да је катепорија код + Г временског карактера у нашем језику последица језичког додиривања.¹²

О предлогу код уз генитив глаголских (апстрактних) именица

а) — Досадашња запажања и закључци

8. Предлог код иде само уз генитив. Јавља се од XIV века. Води порекло од старијег предлога кон па је, вероватно, аналогном према другим предлозима (*над, под, пред, од* и сл.) и за-

¹⁰ R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi* (v. Normiranje jezika kao lingvistički zadatak), Zagreb 1971, стр. 55—64.

¹¹ R. Filipović, *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb 1971, стр. 91—142.

¹² *Ibid.*, стр. 91.

мењено гласом *д*.¹³ Данас у нашем језику сложени предлог *након* садржи у себи стари облик *кон*.¹⁴ Предлог *након* се увек употребљава у временском значењу,¹⁵ док је главно значење предлога *код* означавање места у близини кога се радња догађа.

У новије време развоја савременог српскохрватског језика предлог *код* уз генитив именица је — сматра се у науци о нашем језику — неоправдано проширио своју употребу и на значење времена. Познато је, међутим, да се иновације у језику, изазване утицајем неког страног језика, најмање допуштају у области синтаксе. Лексика неког језика често може носити трагове мешања; граматичке структуре врло ретко.¹⁶ Поставља се онда питање: откуда појава предлога *код* у временској служби кад ту појаву не налазимо у језику наших народних песама и приповедака,¹⁷ а врло ретко, како ћемо видети касније, у нашим народним говорима. Наш језик, међутим има неколико предлошко-подежних конструкција, предлошких израза, прилога, зависних реченица којима се исказује време а које су уједно особина и народних говора. Постоји, пре свега, конструкција са предлогом *при* уз локативни облик глаголских именица којима се одређује време. Стоји и чињеница да језик тежи да дублете најчешће временом елиминира или да их стилски или семантички међусобно издиференцира.

10. С друге стране, истакнуто је да се у новије време поклања пажња и појавама које су настале као последица међујезичких контакта.¹⁸ Појава о којој се овде говори, настала је свака-

¹³ „Postaje od starijeg oblika *kon*... jamačno po analogiji prema *pod, nad, pred*” (RJAZU, *pod, kod*, књ. V стр. 144.)

¹⁴ „I *kon* toga mnokrat mista bi mi od sumnje sjen mi ista” (Gundulić, RJAZU *pod kon*).

¹⁵ „Tu me neko nakon godine oblaži, da narodu pričam, kako je došao na Cetinje car moškovski” (S. Ljubiša, RJAZU, *pod, nakon*).

¹⁶ R. Filipović, *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb 1971, на стр. 91. се каже: „Jezici vrlo rijetko mijenjaju svoju strukturu izvanjskim utjecajem.”

¹⁷ В. о томе: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1969, стр. 297—299.

¹⁸ Исп. о томе и: М. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1969, стр. 72.

ко под утицајем са стране, административним путем или утицајем језика културе. Наш језик је током историје, нарочито у западним крајевима, био изложен јаком утицају немачког језика. Тако је и немачки предлог *bei* (код) који се употребљава једнако често у месном као и у временском значењу, могао остати трага у нашем језику на употребу конструкције *код + Г*, која је у извесним функцијама дослован превод са немачког језика. Реч је, дакле, о клишеу као последици међујезичког мешања и посубивања.

11. У енциклопедијском немачко-српскохрватском реченику Ристић-Кангрџе¹⁹ међу првим и најглавнијим значењима предлога *bei* наводи се, прво, просторна близина и, друго, временска блискост. Значење временске блискости има неколико подзначења. Нпр. *при* — *beim Essen* — при јелу; *на* — *beim ersten Wink* — на први миг; *за* — *bei meinem Lebzeiten* — за живота мога, а затим се јављају значења преведена на наш језик предлозима: *по*, *у (сред)*, *приликом*, *пригодом*. Значи, предлог *bei* (код) у немачком обухвата временска значења која се у нашем језику изражавају различитим синтаксичким везама.

Прво ћемо показати шта о овом питању кажу прамаџике, реченице и језички часописи.

12. У Србокој синтакси²⁰ Даничић не наводи примера с временски употребљеним *код*. Он говори о старијем предлогу *кон* и наводи примере из старијих књига у којима овај предлог има значење *после*, што је данас у савременом српскохрватском преузео предлог *након*. Ни у тим примерима *кон* се не налази уз генитив апстрактних (глаголских) именица. Временско значење предлога *кон*, какво се јавља у језику старих писаца, не срећемо у синтагмама са предлогом *код*, што значи да се оно временом изгубило.

13. Занимљиво је да Т. Маретић ни у овојој великој Граматици хрватског или српског језика, ни у Језичком савјетнику²¹ не говори о временском значењу предлога *код + Г*.

¹⁹ Светомир Ристић и Јован Кангрџа, *Енциклопедиски немачко-српскохрватски речник*, Београд 1936.

²⁰ Б. Даничић, *Србска синтакса*, I, Београд 1858, стр. 588.

14. О употреби предлога *код* за обележавање времена говори се у граматички Брабец-Храсте-Живковића.²² Сматрајући ту појаву у нашем језику неправилном, аутори ове граматике препоручују уместо ње употребу форме *при + А*. Ова примедба је правилна, али не и потпуна. Синтагма *при + А* није једина која може обележавати временску напоредност наместо *код + Г*. Према прикупљеном материјалу видећемо да је дијапазон употребе генитивне конструкције знатно шири те може добити замена неким другим предлошко-падежним конструкцијама или категоријама другог синтаксичког нивоа, глаголским прилозима и временским реченицама. Они такође не наводе ни разлоге због којих се ова граматичка конструкција сматра неправилном.

15. Проф. М. Стевановић о неправилној употреби предлога *код* говори прво у Граматици за средње школе. Касније се, у једној расправи у Нашем језику, говорећи о предлогу *код* и његовим опозицијама,²³ посебно осврће на временско значење овога предлога наводећи примере из језика наших писаца. Његово мишљење о употреби овога предлога налазимо довољно образложено и у Синтакси,²⁴ где, на широко анализираној и систематизованој грађи, говори о опозицијама овога предлога, задржавајући и даље своје мишљење да конструкцију *код + Г* глаголских и других апстрактних именица не треба сматрати одликом стандардног књижевног језика, иако се ова конструкција јавља често и у језику наших познатих писаца Андрића, рецимо, Крлеже и др.

Он и после навођења великог броја примера из језика писаца који би говорили у прилог признавања права грађанства генитиву глаголских (апстрактних) именица с предлогом *код* у

²² Т. Марећ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963, III изд., Т. М., *Језички савјетник*, књ. VII, Загреб 1924, стр. 42.

²³ Брабец-Храсте-Живковић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika* Zagreb 1954, стр. 213.

²⁴ М. Стевановић, *Генитивне синтагме с предлогом код и неке њихове опозиције*, НЈ н. с., књ. XV, св. 3—4, стр. 158—179.

²⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1969, стр. 297—299.

функцији означавања времена — коначно закључује: „Ширина употребе у језику писца, коју смо овде потврдили навођењем великог броја примера за њу ипак, по нашем мишљењу, не може бити оправдање за признавање књижевног карактера употреби генитива с предлогом код у функцији временске одредбе. Чињеница што за овакву употребу те предлошко-именичке везе нема ни једног примера из народне књижевности и што, бар колико је нама познато, није досад потврђена употреба у било којем народном говору — наводи на закључак да ће она бити страног порекла.”

16. На погрешну употребу предлога код „с глаголским и мисленим именицама (или њиховим заменицама)”, М. Московљевић је 1933. године скренуо пажњу кратком белешком у виду језичке поуке.²⁵ Он изричито каже наводећи пример: код доношења закона, остајем код тога и сл.: „Оваква употреба предлога код нимало не одговара духу нашег језика, нити за њу има потврда у нашим речницима народног језика. Она је свакако постала угледањем на немачки предлог bei али је за човека са здравим језичким осећањем права накарада.”

17. Милодрат С. Лалевић у својим књигама намењеним правилностима језика пише — у једној од њих дајући одговор на питање шта је правилније: код доношења одлуке или при доношењу одлуке, да је предност другом случају, а у другој,²⁶ у кратком прегледу употребе предлога уз падеже, говорећи о предлогу код напомиње да се он осим његовог правог значења — близине, може употребљавати и у преносном значењу: Како ће живети код толиких несрећа. Али, то нити је преносно ни временско значење, него ту само у значењу околности постоји временска нијанса.

18. Ж. Вукадиновић, дели употребу предлога: код — просторно значење, при — временско.²⁷

²⁵ М. С. М., *Погрешна употреба предлога код*, НЈ књ. I, св. 1, Београд 1923, стр. 27.

²⁶ М. Лалевић, *Српскохрватски у мом цепу (Наша колебања)*, Београд 1963, стр. 834, М. Л., *Потсетник из српскохрватског језика и правописа*, Београд 1953, стр. 188.

²⁷ Ж. Вукадиновић, *Српски у 100 часова*, Београд 1940, стр. 53.

19. Такође о неправилној употреби предлога *код* у временском значењу, писао је и Јован Вуковић.²⁸ „Много се гријеши у томе што се исувише проширује употреба приједлога *код* у книжевном језику — на рачун других приједлога са којима се по значењу овај приједлог може додиривати. Употребљава се приједлог *код* и ондје гдје му, по духу нашег језика, никад није мјесто, и ондје гдје је боље употријебити који други приједлог.” Ова појава доводи до једноличности стила. На примерима из наших новинских прилога, Вуковић показује могућности употребе других предлошко-падежних конструкција. Напомињући да овакве појаве сметају здравом језичком осећању, Ј. Вуковић сматра да је ова појава, која је утицај са стране, дошла у језик писаца преко административног језика „коме ће још требати времена да се ослободи стилске укалупљености, наразумљивости — и постане израз ближи народном језику.”

20. Мишљење, посве супротно наведеном, о овоме питању имао је Иван Поповић у једној језичкој интервенцији у рубрици дневног листа Борба о језику.²⁹ Он, наиме, сматра да се не може доказати да је оваква синтаксичка конструкција директан утицај немачког језика, те да је то германизам, превод немачког предлога *bei*: *bei solhen Zustand* итд. Његово мишљење се своди на то да је наш језик сам, без утицаја са стране могао да развије временско значење предлога *код* и да је овде, у ствари, реч о пренесеном значењу „такође места у неку руку”. Поповић мисли да је предлог *при* који се препоручује уместо предлога *код* такође развио временско значење као пренесено. „Због тога, пише Поповић, нећемо Србима наметати *код*; што се Хрвата тиче, они мислим мирно могу употребљавати и даље *код* мада би их употреба *при* уместо *код* приближила Србима”. Међутим, о свему овоме што помиње Поповић могло би се бар дискутовати да у истој језичкој поуци не наводи као доказ за ово пример из народне поезије: Што би, аго, у ахару

²⁸ J. Vuković, *O primjerima pogrešne upotrebe prijedloga s падежима*. Pitanja savremenog književnog jezika, knj. I, sv. 1, Sarajevo, 1949, стр. 86—88.

²⁹ И. Поповић, *Предлог код у преносном значењу?*, Борба, 16. 7. 1958., стр. 23.

спавао /Код својијех двора бијелијех? Може се сасвим сигурно констатовати да у наведеном примеру предлог *код* нема временско значење. А пре свега, предлог *код* овде не стоји уз глаголску или другу какву апстрактну именицу да би могао означити временски аспект, нити синтагма имплицира било какву глаголску радњу. Синтагма у генитиву означава околности које су независне од вршења радње, оне не само да је не проузрокују него су и у супротности са самим процесом који је зато неочекиван. Нама остаје само да се питамо, откуда то да Иван Поповић преврћа право значење предлога *код* у примеру који сам наводи. Било би сасвим вероватно да је Поповић знао Даничићево објашњење ових (и сличних) примера: „да нешто бива мисли се да то бива кад оно јест“, али овде Даничић није мислио на истовременост, него уопште на временско значење, иако би, на први поглед, по глаголу бивати тако изгледало.

21. Вјекослав Калев је исте године реаговао у „Вјеснику“ на мишљења слична Поповићевом.³⁰ Он иде још шире па конструкцију у пренесеном значењу: *код/ (крај)/у+Г, при+Л* сматра туђим елементима које су примили првенствено писци и преводници под утицајем страних језика, они који су „počeli da misle pretežno pomoću imenica mjesto pretežno pomoću glagola.“ Он сматра да све ове конструкције треба да се јављају у облику зависних временских реченица. Овакво Калевово мишљење такође није исправно и ни по чему није стручно мишљење. А Калев, уосталом и није лингвиста. Па ипак поводом његова расправљања треба рећи да све поменуће конструкције и нису германизми, а осим тога, било би крајње неефикасно сваку предлошко-падежну временску конструкцију замињавати временском реченицом.

22. Посматрајући промене и значења предлога *код* у временској служби на материјалу хрватских писаца, насупрот предлогу *при* као синонимној вредности, Антица Менац у једној сво-

³⁰ V. Kaleb, *Jezik svagdanji*, Vjesnik, 12. VII 1958.

⁴ Наш језик

јој расправи³¹ закључује да и поред тога што је предлог *код* проширио своја значења на рачун предлога *при* „не *smije* [se] *prijedlog kod* u njegovanom jeziku upotrebljavati u vremenskom značenju.“ Али, ни она не даје сигуран одговор зашто је до ширења конструкције са *код* дошло.

23. Аутори Језичког савјетника са граматицом о употреби предлога *код* кажу: „*Kod* iskazuje boravak u blizini, u neposrednom susjedstvu, a u vremenskom značenju istovremenost (npr. *код* посла, *дв*а *дј*есу *код* *иг*ре). U književnom jeziku ne valja taj *prijedlog* upotrebljavati za iskazivanje pravca kretanja. Ne valja npr. „*Ide код* *ос*а“, него треба: „*Ide* (k) *осу*.“³² Овде је вредно истаћи две ствари. Прво, да аутори Савјетника сматрају временску употребу предлога *код* особином књижевног језика. Друго, као некњижевну особину, сматрају употребу овога предлога за исказивање правца кретања. Ово је први случај да се временска употреба предлога *код*, уз слично мишљење И. Поповића, сматра књижевнојезичком нормом.

24. Поменућемо још да Пољак Kazimierz Feleszko у студији о гентиву у српскохрватском језику³³ бележи временско значење конструкције *код* + *Г*. Он каже да су ове гентивне форме временске када је именски део предлошког израза глаголски дериват, али и кад се предлог *код* налази уз неке друге именице, нпр. *јело*, *ријеч* и сл. мада су и ове девербативне. Своје запажање илуструје примерима из језика наших писаца.

25. Вук у Рјечнику не наводи пример за временско значење предлога *код*, нити констатује да га има. И то је врло значајно.

26. Рјечник ЈАЗУ бележи, истина у малом броју примера, употребу временског *код*. За неке се изричито каже да су временски, а неким се превиђа право значење. Нпр. под тачком (с) се каже: „*c* *код* *мис*е *мис*ли *се* *на* *слу*шање. Или они били *код* *мис*е

³¹ A. Menac, *O promjeni i značenju prijedloga kod*, Jezik, XII, Zagreb 1965, стр. 72—78.

³² B. Barac-Grim i dr., *Jezički savjetnik sa gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb 1971 (под. *код*).

³³ K. Feleszko, „*Skłania gentywu i wyrażen przyimkowych z gentywem w gentywem w języku serbsko-chorwackim*,” Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970. стр. 111.

ili ne bili. A. Kanižlić, bogoljub. 58." Овај пример се не наводи као временски него се каже да назначује близину. Али он, односно генитивна синтагма у њему, јесте временска, јер у ствари значи: Или они били за време (приликом, у току) мисе или не били. Генитивна синтагма се може трансформисати и у временску реченицу: Или они били кад је миса или не били, а да реченична информација остане иста. А најобичније је било рећи: Или они били на миси или не били.

Даље се каже, под „1) u genitivu je događaj koji biva u isto doba kad i nešto drugo, ili je uzrok ovome. Kolika će tva biti slava kod doštastja srećna tvoga. Đ. Palmotić 2, 304. Kod žrebanja izvućena zadužnica ‚verloste obligation‘. Jur. pol. terminol. 572.”

Ове две реченице наведене су као примери где код + Г означава време. За конструкције типа — остати код нечега каже се да „може бити по пјемачком језику”.

РЈАЗУ констатује значење постериорности предлога код које у савременом српскохрватском обележавају предлози после, након и сл. и то илуструје примерима само једног писца XVII века — Дивковића. Ево два примера: Poznaјуći po očitovanju Božijemu da imaše kod malo vremena umrijeti. M. Divković, bes, 39a. 2) Kod nekoliko vremena ukaza mu se otac 287*. Овакви примери се не срећу у језику савремених писаца.

27. У Ивековић-Брозовом Рјечнику хрватског језика не бележи се код у временском значењу.³⁴ А и то је такође од значаја.

28. У двојезичном српскохрватско-немачком речнику Ристић — Кангрге³⁵ не бележи се у нашем језику временско значење предлога код.

29. Ни Бакотићев речник³⁶ нема примера за код у временској служби.

30. У Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске и Матице хрватске се каже да код може да означава „Да се ко налази на ономе, у ономе, или при ономе што значи

³⁴ F. Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb 1901.

³⁵ Ристић-Кангрга, *Речник српскохрватског и немачког језика*, Београд 1928.

³⁶ Лујо Бакотић, *Речник српскохрватског књижевног језика*, Београд 1936.

име у генитиву: *на, у, при.*" Потом се наводе ови примери: — Идемо на терасу, она је сигурно *код* зајутарка. [Лесковар Ј.]. Задржимо се *код* Кантова одређивања проблема спознаје [Базала А.]. *Код* шампањца фра Анте диже се да наздравн свечару [Гиљико]. Ове реченице садрже у себи конструкцију *код* + *Г* временског значења с наглашеном нијансом околности.

31. Велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ у одговарајућем тому донеће обрађен предлог *код*. Грађу тога речника и сама сам користила за овај рад, па с обзиром на велики број примера за временско значење предлога *код*, можемо претпоставити да ће Речник донети широко обрађено и ово значење. Али ми унапред о томе не можемо говорити.

32. Две напомене. — Прво, стандардни карактер осталих временских констатација, о којима ће овде бити речи, не захтева посебан осврт на досадашњу литературу. Друго, у раду ће се наводити сви примери из прикупљеног материјала у којима се предлог *код* јавља са генитивом у временској служби како би се тиме показало колико је распрострањена ова појава. За остале предлошко-падежне конструкције то нећу чинити, јер за то, смастрам, нема потребе. Навешћу само све типове облика глаголских именица које се са одговарајућим предлозима јављају у временском значењу.

I. А. 1) *Код уз генитив глаголских именица на -ње*

33. Велики број примера показаће да су глаголске именице на *ње* (и на *-ће*) најфреквентнија категорија апстрактних именица која се јавља у вези с предлогом *код*. Али оне иду и са другим горе набројаним предлозима у функцији обележавања времена. Глаголске именице на *-ње (-ће)* су иначе врло продуктивна категорија неправих именица³⁷ која у себи садржи читаве основе глагола. Са структурно-функционалног становишта гледа-

³⁷ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју II*, Београд 1959, стр. 136.

но, глаголском основном у њима се исказује процес глаголске радње или стања. У њиховој основици имамо двојако значење³⁸ (а) значење процеса радње и (б) значење са мање израженим глаголским својствима. Прва група иде у категорију апстрактних именица, а друга се приближује правим именицама, са конкретизованим значењем, лексички потпуно оформљеним. Али мој задатак није да улазим у проблематику творбе ових именица.

34. Синтагме о чијој алтернативној употреби мислимо говорито означавају да се радња управног глагола врши истовремено са временским периодом који је обележен глаголском именицом. Предлог код се овде употребљава уместо, већ помињаних, других прамагичких могућности својствених природи нашег језика, које по језичком осећању људи из народних средина адекватније обележавају исти реални садржај. Колико је оваква форма са код раширена — показаће нам примери:

а) из уметничке књижевности:

— Сусједи ... јој помажу код кухања (Е. Кумичић, Зачубени сватови, Запреб 1910, 250). — Код обилажења станице, паде им у очи један освијетљен прозор (Б. Машић, Директор Прокић, Запреб 1926, 69). — Чак им сам Шушкор заповиједаше и својеручно помагаше код „воштења“ (Исто, 160). — Грујо још као млад инжењер сврши код прекопавана ровова на прузи (М. Будисављевић, Бранково коло, Срем. Карловци 1904, 8). — Устреба ли човјеку токога, да му коње води код орања — жена не може, има дијете мало (Ж. Бertiћ, Женски удеси, Запреб 1902, 74). — Уз браћу Петра и Антуна Зарића био је код вјенчања Јанко (В. Јапић, Спомени мојега живота, I, Београд 1930, 48). — Даје појединцу ... права ... судјеловати код одређивања државних органа (В. Кришковић, Хрватско коло, XIX, Загреб 1938, 10). — Осјетио је његову топлу руку око своје

³⁸ Исп. стр. 137. истог дела, где се каже: „дјевање — значи или „оно што се пева“, дакле, има конкретизовано значење „песма“ или значи вршење радње, дакле „кад неко пева“... Тога мора бити, дакле: или значење предмета или предметности.“

код руковања (Лука Перковић, Новеле, Загреб 1935, 21). — А код вјенчања бијаше и дужда (К. С. Балски, Под старим крвововима, Загреб 1912, 55). — Старији брат је и код дељења осталог иметка настојао да оштети и прикрати младега (И. Андрић, Травничка хроника, Београд 1947, 234). — Допловио до Лида, гдје се код искрцавања понавља иста сцена (С. Батушић, Од Сиене до Хаарлема, Загреб 1941, 41). — Није изговорио ријеч код крижања, само је механички крижао (П. Шегедин, Дјеца божја, Загреб 1946, 172). — Ту се сјети аутора с којим је некада дуго разговарао на гребенима код купања (Исто, 271). — Видела се искусна и рутинирана штедња, што је 'код ложења ватре ... заузимала помало облик врло савесног и брижног руковања (М. Крлежа, Излет у Русију, Загреб 1928, 19). То је ... професор ... који је зарадио код тог предавања дебеле паре (М. Крлежа, Излет у Русију, Загреб 1926, 62). — И до тада стидљив и збуњен у одговорима, сад је постао несигурнији, док је учитељица код првог његовог замуцкивања већ губила стрпљење (Б. Ђокић, Пролом, Београд 1956, 50). — Сећаш ли се нашег јуриша код заузимања Обреновца (Д. Ђосић, Деобе II, Сабрана дела, Београд 1966, 193). — Зато драма оставља јачи дојам код читања, него код гледања (Маџаревић Б., Република 1957, бр. 2—3, 46). — Трнин би се још био и иселио, али се некако научио на ... све оне неугодности код тражења нове собе (М. Крлежа, Три кавалира госпођице Меланије, Загреб 1920, 122). — Код преношења једног великог каменог блока посао је запео (И. Андрић, На Дрини Ђуприја, III изд., Сарајево 1947, 62). — Руга му се Филип код укрцања земље у кошару (М. Божкић, Курлани, Загреб 1969, 15). — Али све то код рођења пробе часак Исто, 46). — Коња је Крћо привезао за кар, да је код тјерања стрмом, пошљунченом цестом скакао као јарац (Исто, 57). — Ово ти је ... онај Силвестар ... што ми је носио леда код боловања (Исто, 81). — Али је тек јучер, послерије „каменована доњих“ код пробања мишице, осјећајући да се у њој нешто „крепучкаво миша“ ... рекао (Исто, 61). — Исто је осјећање

и код вађења зуба (Исто, 101). — Код путовања овим... тврдим ногама сељачким... мучно је (Исто, 106). — Пријетње не пале код агитовања (Исто, 164). — Мркоглава је лукаво ушао натрашке, да би код окретања могао што боље обухватити скуп (Исто, 178). — Оружњик Крвавица... је био присутан код утврђивања износа почињене штете (Исто, 203). Знаш ли шта човека мучи код примања писама (Ф. Кафка, превод З. Бркић, Писма Милени, Београд 1971, 203).

б) из стручне литературе, приручника и сл.:

Сувише стрмо и клизаво. Ово је неповољан моменат код грађења пристана (Сиришевић Славко, Наше морске луке, Београд 1927, 41). — Та иста прешка била је поновљена код зидања обале за железницу (Исто, 82). — Чудновато је, што се води прелазом у круто стање објем повећава, а код таљења опет умањује (Д. Крижан, Анализа воде, Виенац, III, Загреб 1871, 366). — Код црткања се пластичност добија помоћу танких цртица (Теодор Андрејевић, Планинарско таборење, Београд 1951, 136). — Код изградње извесних таборских објеката (наслов) (Исто, 33). — То је особито важно код дуготрајних логоровања (Исто, 130). — Код одређивања дежурства вођа дежурне групе је... дежурни вођа у табору. (Исто, 59). — Код пењања је слух веома важан (Исто, 91). — Из овога приручника за планинаре навела сам велики број примера. То је ипак само мали део од онога што се тамо налази. Текст је заправо крцат њима. Исти случај је и са спортским приручником који сада наводим: Мачевалац је дужан да код вјежбања заборави на дневне послове (С. Керец, Мачевање, Загреб 1951, 12). — Код враћања унатраг, најважније је то, да... попусте мишићи (Исто, 36). — Борац код преношења десне ноге може десну ногу пренијети натраг (Исто, 36). — Код спуштања десне ноге на под, мишице су потпуно опуштене (Исто, 33). — Код учења допушта се пут главе у кривуљи према горе

(Исто, 27). Још десетак примера са свега педесет страница ове књиге, налазе се у мом материјалу, са истим значењем генитивних синтагми, али не налазим за потребно да их све наводим. Ево још два примера из других, опет спортских, приручника: — Први део ове радње видимо у примјени *код пуцања на врата или код прослијеђења лопте суиграчу* (М. Михаиловић, Основи ватерпола, Загреб 1952, 13). — *Код ношења мотке равно према напријед теже трчи, али је зато сигурнији убуд* (Н. Деспот, Атлетика, Загреб 1955, 177).

г) из законодавног и административног језика:

У овој врсти језика такође се налази велики број временски употребљаваног предлога *код* уз генитив глаголке именице на *-ње*. За ово су, зацело, постојали повољни услови с обзиром на то што се глаголке именице највише јављају у званично-пословном језику ближем администрацији, а затим, у језику стручне литературе, па и у новинско-публицистичком језику, док се у језику уметничке литературе ипак ређе јављају. Примери:

— Техничке сметње *код давања* струје имају се одмах уклопити (Закон о радњама, Београд 1931, 48). — Исто тако ће Министар трговине ... одредити ... извесне олакшице *код полагања испита* (Исто, Београд 1931, 43). — Лица заштићена инвалидским законом ... имају ... првенствено право, да буду *код попуњавања* службених места ... у државним надлештвима (Закон о чиновницима, Београд 1928, 15). На срамоту српског народа, *код претресања* ... Народ је био огорчен (Народна скупштина, 1890, 36). — Могу чинити личне приговоре сви потписници само ако је било лукавства и превара *код прибављања* менице (А. Јанковић, Коментар мјењачког закона и Закона о чеку, Београд 1903, 110). — Основ за решавање аграрног питања не превиђа судјеловање ... кметова *код решавања* ... питања (Стенографске белешке, Загреб, 1919, 167). — За које се болне болести и штеточиње могу додјеливати награде *код њихових сузбијања* (Привредно законодавство, Београд 1930, 67).

— Ко се затече код *патворења* вина, вино ће се заплијенити Исто, 51).

д) из науке о језику:

Посебно је занимљиво код *увођења* веза грађења речи са лексикололијом законитост веза творбених и лексичких значења (А. Терзић, Структурално-семантичке одлике глаголских именица . . . АФФ, Београд 1969, 9, стр. 29—30). — Крај таквога стања ствари изгледа као да је улога језичког стручњака код *нормирања* књижевног језика да . . . прецизно формулира норму (Р. Катичић, Језикословни огледи, Загреб 1971, 63).

У материјалу из уметничке књижевности, навели смо, како се види, поред осталих, и примере из дела: Андрића, Крлеже, Божића, Ђосића, Деснице и др. Напомињем да овакве примере нисам нашла код Лалића, Селимовића, Коша, С. Новака, Б. Пекића и више других наших књижевника. То наводи на закључак да савремени писци у наше време ипак нешто ређе употребљавају ову временску конструкцију. Чињеница да највећи број примера потиче из западне српскохрватске језичке територије не сме бити занемарена.

2) При уз локатив глаголских именица на -ње у истој функцији одредбе времена

35. Речено је већ да, дубље посматрано, праве синонимности и не постоје јер је тешко наћи апсолутно еквивалентне конструкције које имају „исти семантички обухват“. Зато се степен синонимности установава зависно од интензитета идентичности који једна синтагма има у односу према другој. Према томе гледано, форма *при* + А апстрактних (глаголских) именица у адвербијалном значењу временске одредбе глаголске радње, по степену синонимности, најблискија је, у највећем броју случајева, синтагми *код* + Г.

36. Предлог *при* се јавља само са локативним обликом именице. Једна од главних његових функција, поред обележавања

места, јесте обележавање времена. Рјечник Југославенске академије бележи један тип временских конструкција са *pri* уз именице које значе имена људи: „*Što je biļ zakonь pri caru Stefani i pri roditelju...*” Синонимна овој је, данас такође архаична, конструкција типа: за цара Душана, за Наполеона (за + Г) и сл. Остале видове синтагми темпоралног карактера са *pri* наводићу из свога материјала.

Према мом материјалу — временска конструкција са предлогом *pri* је чешћа од конструкција са другим којим предлогом.³⁹ Осим тога, она у највише случајева семантичко-синтаксички је подударна форми *код* — Г временског карактера.

37. Предлог *pri* уз овај тип именичких лексема чини временске синтагме локационог карактера чија је основна функција адвербијална. Радња управног члана синтагме, односно реченице, дешава се истовремено са током радње који је обележен девербативном именицом у локативу. Та напоредност радњи даје могућност трансформације локативне временске конструкције у глаголки прилог садашњи уколико за то постоје одговарајући услови.⁴⁰ То исто важи за неке од наведених примера са *код*.⁴¹ Ево примера:

— Министарство изјави свечано *pri отварању сабора* (А. Г. Матош, Република, Загреб 1971, бр. 6, стр. 565). — као да се држи узда *pri јахању* (Р. Домановић, Целокупна

³⁹ У студији о локативу Т. Батистић показује друкчију фреквенцију локативних облика глаголских именица са предлозима *pri*, *на*, *у*. Њен материјал показује да је у тој функцији највише заступљен предлог *у*, затим *pri*, а *на* се употребљава уз мали број лексема. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Београд 1972, стр. 57.

⁴⁰ „Мogućnost transformacije u glagolski prilog sadašnji uslovljena je pri tome zahtjevima koje javljanje tog oblika obično postavlja svom rečeničnom okruženju a to je prije svega zahtjev da vršilac radnje finitnog glagola vrši i radnju izraženu glagolskim prilogom sadašnjim, odnosno u ovom slučaju glagolskom imenicom u lokativu” (Т. Батистић, *navedeno delo*, стр. 54).

⁴¹ Исп. пример у тачки 44.: *Код обилажења станице*, паде им у очи... → *Обилазећи станицу*, паде им у очи; *Грујо...* сврши *код прекопавања ровова на пружи* → *Грујо...* сврши *прекопавајући* ровове на пружи, и сл.

дела, I, Српски писци, Београд, стр. 77). — Свећеници се крстише *при слушању* чудне приповијести (Б. Јакшић, Дела, књ. III, Београд 1882, 1113). — Није ли ти се *при читању* стотину пута десило да те нешто почело привлачити (В. Деница, Пролећа Ивана Галеба, СКЗ, Београд 1967, 145). — Он често *при викању* није ни викао (С. Сремац, Зона Замфирова, Београд 1907, 119). — Жваћу и трепћу од напора *при гутању* (М. Лалић, Раскид, Београд 1969, 95). — Нема ништа да се ради или пише као *при картању* (Исто, 228). — *При оваквом опхоћењу* са кућама питање новчане накнаде ... није било одлучујуће (Б. Пекић, Ходочашће Арсенија Његована, Београд 1970, 65). — Пет тенкова заробљено *при ослобађању* Крагујевца (Д. Ђосић, Деобе I, Сабрана дела, Београд — Сарајево 1966, 193). — Сва би се та лица становника Мил Хила, разведрила, *при том доношењу воде* (М. Црњански, Роман о Лондону, Београд 1971, 270). *При рођењу његовом...* било је тако (Д. Ђосић, Деобе I, 213). — Имена су нека врста наше судбине, дата су нам *при рођењу* (Е. Кош, Сатире, СКЗ, Београд 1968, 310). — Уместо што нам кумови *при рођењу* дају имена ... могли би нам матичари додељивати бројеве (Исто, 310). — Већ *при другом виђењу*, дакле, ја сам ублажио суд (Б. Пекић, 91). — Она жеља ... коју сам *при сваком виђењу*, у све неопрезнијем облику разабрао (Б. Пекић, Ходочашће Арсенија Његована, Београд 1970, 97).

Велики део оваквих примера неће се наводити јер се и сематички и синтаксички подудара са наведеним.

б) из језика стручне литературе, приручника и сл.

— *При бележењу* потеза мора се ограничити поље (О. Недељковић, Знате ли шах?, Београд 1952, 25). — Борчева рука ... у најпогоднијем је положају *при брањењу* тијела (С. Керец, Мачевање, Затреб, 1951, стр. 21). — *При учењу* сваке кретње учитељ мора гласним бројањем диктирати (Исто, 51). — *При изучавању* језика не може се лако огра-

ничити само на један језик (Ј. Бошковић, Слесици II, Нови Сад 1888, 133). — Не ваља се чешљати чешљем којим се мртвац *при купању* чешљао (Босанска вила, Сарајево 1886, 238). — Обе ове чињенице имају врло важну улогу *при питању* о величини казнене одговорности (Ј. Авакумовић, Стицај злочина, Београд 1883, 132). — Узеније треба да буду краће него *при обичном... јахању* (Препонско јахање, Београд, 1951, 13). — *При орању* волови се чешће заустављају (С. Мијатовић и Т. Бушетић, Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу, СЕЗБ XXXII, Београд 1925, 7. — *При саћењу* се на лози остављају по 3—4 калема (Исто, 11). — *При самом подизању* објекта не треба форсирати рад (Т. Андрејевић, Планинско таборење, Београд 1951, 23). — *При рамању* трзају коњи ногу (В. Борбевић, Марвени лекар, Крагујевац 1898, 155). — *При учењу* сваке кретње учитељ мора гласним бројањем диктирати (С. Керец, Мачевање, Загреб 1951, 51).

Синонимност двеју предлошко-падежних синтагми лепо се може показати на наведеним примерима из текста, где се предлози *код* и *при* налазе уз исту именицу:

— *Код учења* допушта се пут главе у кривуљи према доле (в. пример из т. 34). — *При учењу* сваке кретње учитељ мора гласним бројањем диктирати (в. пример из т. 39).

Према укупном броју примера (сви нису овде наведени) може се запазити да их на источној језичкој територији има нешто више.

3. Предлог у уз локатив глаголских именица на -ње

38. У оквиру општег временског значења, локативне временске синтагме с предлогом *у* имају своје посебно место и квалификују се, у крајњој језичкој анализи, као семантичко-синтаксички синоними мањег или већег интензитета према другим граматичким средствима за исказивање ове семантичке категорије. То је оно важно својство падежних конструкција да показују

значањске нијансе, док временски прилози дају само општа значења. Овде ће се о предлогу у с временским локативом говорити шире само о оним синтагматским типовима који се показују као синонимне опозиције временско-генитивним синтагмама с предлогом код.

39. Истовременост радње управног глагола са радњом у предлошко-локативној вези, са изразитом стилском нијансом у односу на код + Г или при + Л, показују локативне синтагме у следећим реченицама:

— Волови му... у орању убили вратове (Р. Домановић, Краљевић Марко по друти пут међу Србима... Београд 1901, 46). — У дугом *ћаскању*, заборавивши зачас све оно... присјећат ћемо се (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, СКЗ, Београд 1967, 161). — Тако ме бар неће сметати у *писању* (Исто, 383). — Ракита је остала дуго за софром, иако је сасвим слабо јела, јер се занесе у *причању* (Б. Сијарић, Сабља, приповетке, Графички завод, Титоград 1963, 157). — Причало се о храбрим морнарима који су самопрегорно учествовали у *хватању кита* (Е. Кош, Сагире, СКЗ, Београд 1968, 17). — Кад је у *вијању* неке од својих загубљених... укосница Катарина опет наишла (Б. Пекић, Ходочашће Арсенија Његована, Београд 1970, 12). — Још у *првом оном бомбардовању* [Агата је] задобила неприметне... повреде (Исто, 66). — Као што се у *првом виђењу* после расстанка женино лице узима међу дланове (Исто, 50).

Својство предлога у да показује унутрашњост, било у простору или у времену, показује се и у овим примерима. Радња управног глагола је паралелна са оквиром радње обележене предлошко-локативном синтагмом и ограничена је њом. Будући да се ради о временском паралелизму, наведене синтагме су семантичко-синтаксички синоними одговарајућим синтагмама са код + Г и при + Л (в. т. 34, 39). У свим овде наведеним примерима морао би се употребити и предлог при без осетне промене значења, док се и предлог код у оваквим случајевима, како се може закључити према примерима (в. т. 34), такође јавља у нацим књижевним текстовима. Даље, синтагме са предлогом у у

горњим реченицама по семантичком садржају једнаке су прилогу времена садашњег у свим оним случајевима (има их пет) у којима је субјекат вршилац радње главног глагола и њему паралелне радње која се казује временском локативном синтагмом. Не може се глаголски прилог наместо локативне синтагме јавити у другом, и у два последња примера зато што субјекат у њима није вршилац радње главног глагола и радње која се казује временском локативном синтагмом.

У реченици: *Волови му ... у орању убили вратове*, локативна синтагма се може протумачити на два начина. Ако је именица апстрактна и именује радњу, онда је синтагма временска. Међутим, ако именица значи „оно што је орато“, тј. ако је конкретна, опредмећена, онда синтагма има значење места. Поклапање значења је случајно. Контекстуални оквир, пак, диференцира значење — синтагму треба схватити као временску: *Волови му ... приликом орања убили вратове*, *Волови му орући убили вратове*.

4) Локативне временске синтагме с предлогом *на* уз глаголске именице на *-ње*

40. Предлог *на* у синтагми са локативним обликом глаголских и других апстрактних именица јавља се — у систему временских конструкција — као форма која је до извесне мере синонимна са конструкцијом *код + Г*, а такође, како је то показано у монографији о локативу,⁴⁶ и са другим локативним временским конструкцијама. У погледу заступљености ове синтаксичке везе, може се рећи: предлог *на* се јавља уз мали број лексичких јединица (тј. именских облика), а заменити га могу у неким случајевима *при* и *у*, а у неким само *при*.

41. Примери:

— Покрио се преко главе и тако *на спавању* умро (Б. Ботић, *Под Грмечом*, Београд 1938, 82). — Ту су се тастаменти писали и распореди чинили, ако завера *на извршењу* пропадне (Т. Миленковић, *Дневник*, Београд 1906, 118). —

Гамил, био је леп... и победник на свим рвањима (И. Андрић, Проклета авлија, Сабрана дела, Београд 1967, 62). — Осећање слоге... чинило му се, једино, добро што је, на том летовању нашао (М. Црњански, Роман о Лондону I, Београд 1971, 375). — Бира те слике, — слику једне плавуше на венчању (Исто, 220). — Још у дјетињству чинило му се да... сунчане опекотине на купању добију кудикамо лакше (В. Десница, Прољећа Ивана Галеба, СКЗ, Београд 1867, 107. — Зато је блистао као млада на вјенчању (М. Селимовић, Тврђава, Сарајево 1970, 217). — Душа је дјелић свеопште свемирске енергије, поклоњен нам, привремено уступљен, на рођењу (Исто, 294).

Синтагме у горњим реченицама јављају се као семантичко-синтаксичке опозиције синонимне вредности форми код + Г (в. т. 34), при + Л (в. т. 39) или се могу трансформисати у временску реченицу (нпр.: Ако ви останете док ја будем бесједио... и сл.), или, опет, замена може доћи у облику предлошког израза уз одговарајући падеж. Избор неке од ових могућности најчешће зависи од семантичког садржаја именског облика или од целе реченичне схеме. Наравно, способност предлога да даје стилску специфичност временском аспекту глаголске радње, и овде се као у осталом и код других предлога, јасно осећа. Тако нпр., у реченици: Зато је блистао као млада на вјенчању, локативна временска синтагма је толико уобичајена и толико употребљива у нашем језику да све друге долазе у други план и на друго место. Стога форма код + Г не би била равна овој, која је обичнија и блискија нашем језику.

5) Акузативне временске синтагме с предлогом уз и глаголским именицама на -ње

42. У неким случајевима истовременост са глаголском радњом показују акузативне синтагме са предлогом уз. Временска нијанса у њима није изразита јер се губи у значењу околности, начина и сл. Налази се, међутим, предлог уз гдекад и уз оне глаголске (апстрактне) именице уз које долази и предлог код. У

овом раду је већ указано на форму уз + А као могућност за супституцију с везом код + Г. Наводим три примера која сам нашла у прикупљеном материјалу:

— Ко зна шта се уз *честитање* може још речи (М. Селимовић, Тврђава, Сарајево 1971, 272). — Дјевојка уз *рашћење* мање има различитијех имена (Ст. Дучић, Живот и обичаји племена Куча, СЕЗБ, XLIII, Београд 1931, 114). — Уз *моје старење*... послови ће се одвијати као да их води сам Арсеније (Б. Пекић, Холочашће Арсенија Њетована, Београд 1970, 181).

Да је реч о временском значењу у овим синтагмама, то се може и доказати — као и у претходним случајевима — узимањем предлошких израза за *време* / *у току* (место предлога уз) или трансформацијом акузативне синтагме у временску реченицу. И за ове синтагме треба истаћи да свака од њих чува своје стилске специфичности у језику уметничке литературе.

6) Предлог за уз генитив глаголских именица на -ње

43. Као семантичко-синтаксички паралелизми с везом код + Г у временском значењу, јављају се и синтагме за + Г одређених именица. Указивано је у науци на то да су конструкције типа за + Г као временске одредбе, у извесном смислу, књишке, архаичне и дијалекатске али је при том истицано и да се могу наћи у језику најновијих писаца. Оне су у говорном језику права реткост. У само две реченице у временским синтагмама јавља се падежни облик глаголске именице на -ње.

— За *кравевања* Максе другога, а *бановања* бискупа Ђуре Драшковића, низаху се око жупне цркве св. Марка ониске дашчаре (А. Шеноа, Златарево злато, Сабрана дјела XI, Загреб 1933, 7). — За *првог великог бомбардовања*... он се нашао са гомилом света (И. Андрић, Лица, Загреб 1960, 131).

За овакве конструкције је речено да су синонимне са синтаксичком категоријом предлошког израза у току + Г, и за

време + Г а исто тако и са зависним временским реченицама с везником *док*.⁴²

Временске синтагме с предлошким изразима за време, у току, приликом уз генитив гл. им. на -ње

44. Предлошки израз за *време* уз генитив глаголских именица јавља се у значењу одредбе за истовременост радње с појмом који се казује обликом генитива. Таквим синтагмама се истиче процесуалност, трајање напоредне радње. За разлику од предлога, овај (а и остали) предлошки израз се јавља само у једном значењу.⁴³

— *За вријеме пребацивања тежине тијела . . . прсте десне ноге еластично подићи* (С. Керец, Мачевање, Загреб 1951, 37). — *За вријеме тога гibaња* може мислити и радити друге послове (Исто, 48). — *Нећеш да се одвајаш од становништва Лондона, за време бомбардовања* (М. Црњански, Роман о Лондону, Београд 1971, 122).

45. Предлошки израз у току, који није ништа друго него локативна синтагма с допуњским детерминативом у генитиву јавља се као семантичко-синтаксички синоним напред наведеним синтагмама с глаголском именицом у именичком делу синтагме и предлошким изразом *за време*. Такође су ове синтагме синонимне са синтаксичким категоријама другог праматичког нивоа — зависним временским реченицама и временским предлошко-падежним конструкцијама о којима је било речи. У случајевима кад значење именице и контекст то дозвољавају, предлошки израз у току може доћи као семантички синоним наместо предлога *код* (в. т. 34).

⁴² М. Стевановић, *Падежне синтагме с предлогом* за, НЈ н. с. XI, св. 7—10, Београд 1961, стр. 216—217.

⁴³ „Од везе са лексичким значењем потиче велика специјализованост предлошких израза: за разлику од правих предлога, они се већином јављају само у једном значењу, што им даје већу прецизност. Зато се предлошки изрази употребљавају да се експлицитније исказе неки однос.” (Љ. Поповић, *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*, НЈ, н.с., књ. XV, св. 3—4, Београд 1966, стр. 195—220).

46. Предлошки израз *приликом*, који није ништа друго (по пореклу мислимо) него инструментални облик именице, јавља се уз генитив неких апстрактних (глаголских) именица у функцији временске одређе. У таквим синтагмама често је присутно значење околности, временских околности. У синтагмама са глаголским именицама овај предлошки израз идентичан је са типично временским изразима *за време / у току*, а такође и са временским синтагмама с предлогом *код*:

— *Приликом сваког узимања* виолине у руке, постојала је дата могућност да до свирања уопће неће моћи да дође (В. Десница, *Пролећа Ивана Галеба*, СКЗ, Београд 1967, 166). — Били су прилично стешњени те су *приликом надметања* једва успели руке да дигну (Б. Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*, Београд 1970, 176). — *Приликом пребацивања* седишта, тијело се савија у појасу (С. Керец, *Мачевање*, Загреб 1951, 25).

Који ће се предлошки израз употребити уз глаголску именицу, није могуће тачно утврдити. Колико избор може да зависи од значења именице, од речничког оквира, он исто тако може да зависи и од онога што се њиме хтело рећи. Очит пример за то пружа употреба предлога *код* и *при*, који су на појединим подручјима различито распрострањени.

47. Временска реченица, као категорија посебног граматичког нивоа, семантички је синонимна опозиција временским предлошко-падежним синтагмама за иказивање напоредности. У таквим реченицама за иказивање временске напоредности јављају се везници *кад* или *док* којима се повезује радња зависне са радњом главне реченице. Тако на пример у реченици: *Кад год покушам да одредим врата . . . нешто друго ми дође у мисли* (М. Лалић, *Лелејока гора*, Београд 1962, 209), није тешко наместо временске реченице успоставити одговарајућу синонимну опозицију у облику предлошко-падежне синтагме. Навешћу примере са именицом од истог глагола у генитивној синтагми са предлогом *код*, а није нимало необичан ни предлог *при* у локативној синтагми. Трансформацијом би се добиле овакве реченице: *Код [сваког] покушаја да одредим врата . . . нешто друго*

ми дође у мисли. Сличан поступак замене може се применити и на следећу реченицу: *Док мој корак одјекује широм ... /нада мњом се усред модра мира/ у облаку првен месец купа* (Г. Крклец, *Сребрна цеста, песме*, Запреб 1921, 85), — у којој се временске синтагме *при одјекивању, приликом одјекивања* могу јавити као семантички синоними. У неких наших писаца овде би се могла јавити конструкција са предлогом код.

Два поменута примера су довољна да укажу на синонимност временске реченице с временским предлошко-падежним везама.

(наставиће се)

Милица Радовић-Тешић